

KITA DEMOKRATIJOS TEORIJA*

Josephas Schumpeteris (1883-1950) akademinei visuomenei žinomas pirmiausia kaip garsus XX a. ekonomistas. Tačiau jo veikalas *Kapitalizmas, socializmas ir demokratija* (1942) išgarsino jį ir politikos mokslų srityje. Ši knyga pagrįstai vertinama kaip viena svarbiausių XX amžiaus demokratijos teorijos studijų. Pristatomoje knygoje išdėstyta "kita demokratijos teorija" suteikė pagrindus procedūrinės demokratijos svarstymams, kurie žymi ribą tarp klasikinių ir šiuolaikinių demokratijos teorijų.

Ši knyga pristatoma remiantis pirmiausia "kitos demokratijos teorijos" svarbiausių idėjų išdėstymu bei jos reikšmės įvertinimu, neaptariant skyriaus apie Marxo doktriną, kapitalizmo ir socializmo peripetijų ekonominę analizę. Manau, toks žiūros taškas visiškai tinkamas, nes paties autoriaus žodžiais "kiekviena iš penkių dalių yra pakankamai savarankiška analitinė studija" (p.7).

"Kita demokratijos teorija" suprantama kaip alternatyva "klasikinei demokratijos teorijai", kuri galutinį pavidalą įgijo XVIII a. racionalistinėje ir utilitaristinėje filosofijoje. Klasikinė demokratijos doktrina remiasi racionalistine bei utilitarine žmogaus idėja, prielaida, jog tauta/piliečiai, jų dalyvavimas, jų racionali nuomonė ir valia yra pirmesnė už išrinktus atstovus, kurie rūpinasi tą valią įgyvendinti. Tauta/piliečiai šioje sampratoje įgyja politinio sprendimo galią tvarkant valstybės ir visuomenės reikalus. Pasak J.Schumpeterio: "klasikinė demokratija – tai toks institucinis politinių sprendimų priėmimo metodas, kuris tarnauja bendram labai leisdamas pačiai tautai spręsti problemas per rinktus asmenis; šių susirinkimas įgyvendina jos valią" (p.276).

J. Schumpeteris kritikuoja klasikinę demokratijos sampratą dėl trijų dalykų – bendrojo gėrio/labo, bendrosios valios ir piliečių racionalumo idėjos.

Pasak J.Schumpeterio, nėra ir negali būti bendrojo gėrio/labo, su kuriuo visi sutiktų – žmonės yra labai skirtingi ir savaip supranta, kas jiems yra geriausia. Net bendri utilitariniai interesai, pvz. eko-

nominis pasitenkinimas, neduoda apibrėžtų atsakymų į konkrečius klausimus. Dėl šių aplinkybių, pasak J.Schumpeterio, jeigu nėra vienareikšmiškai apibrėžiamo bendrojo gėrio, „negalime gauti „natūraliai“ esančios bendrosios valios arba *volonté général*“ (p.279). Utilitarinis požiūris į žmogaus vertybes yra nepakankamas, kad būtų sukurta vieninga bendrojo gėrio ir *volonté général* idėja. Nesant bendrojo gėrio ir *volonté général*, neišvengiamai suyra atraminiai klasikinės doktrinos pamatai. Kritikuotina, neracionali ir nepagrįsta, „XVIII a. balzamu patepta“ J.Schumpeteriui atrodė ir romantikų „tautos dvasios“ sąvoka.

J.Schumpeteris ieško realistiškesnių pagrindų *tam tikrai* bendrajai piliečių valiai arba viešajai nuomonei paaiškinti. Išeities tašku jis ima ne racionalistinį ir optimistinį, bet iracionalumui, minios, propagandos bei reklamos įtakai imlią žmogaus sampratą. Pasak autoriaus, „XIX a. antrojoje pusėje idėja apie žmogaus asmenybę kaip homogeninį vienetą ir apie apibrėžtą valią kaip pirmąjį veiksmo variklį nuolat blėso“ (p.283). Todėl klausimai, ar rinkėjo valia tvirta, ar jis nepriklausomas, ar sugeba suvokti ir interpretuoti faktus bei jų pagrindų daryti aiškias ir racionalias išvadas, tampa svarbūs ir veikiantys demokratijos sampratą.

J.Schumpeteris taria, jog žmogaus racionalumas yra sąlygotas jo subjektyvios patirties, „visų tų dalykų, kuriuos jis asmeniškai pažįsta, apie kuriuos išmano nepriklausomai nuo to, ką rašo laikraščiai, kuriems jis gali turėti tiesioginės įtakos arba kuriuos tvarkydamas išsiugdo atsakomybę“ (p.286). Būtent šiose asmeninės patirties ir atsakomybės ribose individų interesai ir siekiai reiškiasi santykinai apibrėžti, o veikla santykinai racionali. Tai pirmiausia šeimos, verslo, laisvalaikio, profesiniai, vietos administravimo reikalai. Tačiau „kuo labiau tolstame nuo kasdienių privačių ir įmonės reikalų ir artėjame prie nacionalinių bei tarptautinių, kuo labiau trūkinėja tiesioginiai saitai su privačia veikla, tuo labiau individo valia, faktų išmanymas, samprotavimų giežtumas pradeda neatitikti griežtų klasikinės demokratijos reikalavimų“ (p.288).

Dar daugiau. J.Schumpeteris taria, kad paprastai didžiosios politinės problemos tipiško piliečio sąmonėje užima tokią pat vietą, kaip ir pomėgiais netapę laisvalaikio dalykai bei neįpareigojančių pašnekesių temos. Bet kuris turi ką pasakyti, jis geidžia, svajoja ir keiksnoja, ypač jeigu turi asmeninių simpatijų bei antipatijų. Bet visa tai neprilygsta tikslingam ir atsakingam valios aktui, kuris kyla iš

apibrėžto ir suvokto intereso bei siekio ir tiesioginės atsakomybės. Informacijos, paskaitų klausymo ar diskusijų tikslingai ir atsakingai veiklai, sykiu ir tikrajam pažinimui, nepakanka.

Politinio lūžio momentais piliečių aktyvus dalyvavimas gali tapti tautos pragaištimi; antra, atsiveria erdvė įvairioms suinteresuotoms grupėms ir jų įtaka piliečiams. Pasak J. Schumpeterio, tokia grupių sąlygota piliečių valia ir sudaro klasikinės doktrinos *volonte general* turinį.

Iš dalies šiose ribose išlieka ir kai kurie viešieji reikalai. Tai pirmiausia nedidelės bendruomenės vietos reikalai, kurie artimiausi asmeninei piliečių patirčiai, sykiu ir savivaldos principams. Tačiau, pasak J. Schumpeterio, didžiosios nacionalinės ir tarptautinės politinės problemos tipiško piliečio sąmonėje praranda tiesioginį ryšį su asmenine patirtimi, atsakomybe, apsisprendimu ir individo valia. Šia prasme, menkas piliečių racionalumas ir neatsakingumas politikos reikaluose gali turėti pragaištingų padarinių.

Vadovaudamasis tokiais argumentais, J. Schumpeteris prieina prie išvados, jog įžengęs į nacionalinės ir tarptautinės politikos pasaulį, individo mąstymas tampa neracionalus, dažnai pasiduodantis emocijoms. Tai, J. Schumpeterio manymu, sąlygoja dvi pasekmes:

1) Tipiškas pilietis didžiosios politikos reikaluose yra linkęs pasiduoti neracionaliems prietarams ir impulsams;

2) Piliečių/tautos valia yra veikiamą ir "sukuriama" įvairių suinteresuotų grupių, kurių įtaka kokių nors didžiosios politikos klausimu yra apibrėžta kokiam nors politiniam tikslui pasiekti. Išvada: iš tikrųjų ne tauta kelia ir sprendžia klausimus, - klausimai, kurie lemia jos likimą, yra keliami ir sprendžiami jos vardu, tačiau ne jos" (p.292).

Kyla klausimas, ar po tokios klasikinės demokratijos teorijos kritikos lieka nors menkiausias pagrindas demokratijai? Ar "kita demokratijos teorija" iš principo jos nepaneigia? Kitaip tariant, kokią demokratijos sampratą pateikia pats J. Schumpeteris?

"Demokratinis metodas yra tokia institucinė politinių sprendimų priėmimo tvarka, kai tam tikri individai per konkurencinę kovą dėl rinkėjų balsų įgyja sprendimo galią" (p.297). Palyginę šią demokratijos apibrėžtį su klasikine, pastebime prioritetų skirtumą: klasikinės demokratijos atveju pirminė piliečių funkcija yra politinių sprendimų priėmimas ir tik paskui atstovų, kurie vykdytų tokius sprendimus, išrinkimas; tuo tarpu kitoje demokratijos teorijoje – piliečių pir-

minis vaidmuo - išrinkti atstovus, kurie priimtų atitinkamus politinius sprendimus.

Kuo pateikta demokratijos kaip metodo, kaip politinės procedūros samprata realesnė ir tobulesnė už klasikinę demokratijos teoriją? Pirmasis J.Schumpeterio argumentas yra tas, kad laisva konkurencija dėl politinio vadovavimo yra efektyvus kriterijus, leidžiantis skirti demokratinę valdžią nuo visų kitų valdžios rūšių, kurios atskirais atvejais bendrąjį gerį gali išreikšti lygiai taip pat ar net geriau. Pasak J.Schumpeterio, klasikinė demokratijos teorija praktiškai ignoruoja vadovavimo ir vadovybės funkciją, apsiribodama *volonte general* vykdymo konstatavimu. "Kita demokratijos teorija", siekianti realistiškesnės demokratijos sampratos, didelį dėmesį skiria lyderio problemai. Knygos autorius taria, jog tik įvertinus vadovavimo ir lyderio svarbą paaiškinama piliečių/tautos valios kilimo procedūra, kuri iš esmės yra "falsifikuota valia".

Politinis lyderis įgalina grupinių interesų ir viešosios nuomonės sąveiką, suteikdamas jai politinį pobūdį, t.y. grupių interesus paversdamas politiniu veiksmu. Kalbėdamas apie lyderystę, J.Schumpeteris ją lygina su konkurencija ekonomikoje, kai atskirais atvejais jis gali įgyti ir neigiamų formų. Tačiau, kaip teigia pats autorius, tai nesumenkina "kitos demokratijos" teorijos svorio ir įrodo, jog demokratinio metodo teorija remiasi realybe, bet ne normatyviniais kriterijais. Realistiškiau "naujoji demokratijos teorija" suprantą ir demokratijos bei individo laisvės sąsają. Demokratijos ir laisvės ryšys nėra absoliutus. Jis sąlygotas demokratinės politinės procedūros: kiekvienas yra laisvas iškelti savo kandidatūrą, ieškoti rinkėjų paramos, laisvai diskutuoti, ką paprastai garantuoja "gana didelė spaudos laisvė" (p.300). Skirdamas rinkėjams valdžios kūrimo funkciją, J. Schumpeteris pamini ir jos kontrolės funkciją, tačiau pabrėžia, kad realiai ši kontrolė pasireiškia tik išrinktųjų politinių lyderių perrinkimu arba neperrinkimu. Šioje vietoje autorius vėlgi pirmumą teikia pačių lyderių atsakomybei ir valdymo efektyvumui, o ne valdžios nuvertimo būdui. Ir pagaliau, "kita demokratijos teorija" įneša ilgai lauktos šviesos į seną ginčą: ar demokratija garantuoja priimamų sprendimų bei politinės linijos atitikimą tautos valiai? Autoriaus nuomone, net jeigu bendroji valia būtų neginčijamai akivaizdi ir aiški, paprastos daugumos sprendimai ją veikiau iškreipia negu išreiškia. "Daugumos valia yra

daugumos, o ne "tautos" valia" - taria knygos autorius. Tačiau kitos demokratijos teorijos kūrėjas nepateisina įvairių "proporcinio atstovavimo" projektų, kurie demokratijos sąlygomis greičiau tampa pavojaus šaltiniu, nei priartina prie demokratijos principų.

Taigi kyla klausimas, kiek lieka demokratijos "kitoje demokratijos teorijoje? Ką reiškia jos teiginys, kad "demokratija - tai politikų viešpatija" (p.314). Šis atrodytų drastiškas teiginys reiškia ne ką kitą kaip vadovavimo ir lyderio vaidmens iškilimo pripažinimą modernioje visuomenėje. Šiuolaikinė visuomenė neišvengiamai reikalauja profesinės politiko karjeros su visomis šio reiškinių teigiamomis ir neigiamomis pasekmėmis ("prekyba rinkėjų balsais", manipuliacija žmonių nuotaikomis), o ne vienkartinio jo iškilimo. Šia prasme tenka pripažinti ir įvertinti tam tikras abejones dėl didelių ir sudėtingų visuomenių demokratinės administracijos efektyvumo. Autoriaus nuomone, demokratinės valdžios efektyvumą neišvengiamai mažina milžiniški energijos nuostoliai, kuriuos vadovams užkrauna nesibaigiančios politinės kovos parlamente ir už jos ribų. Dar daugiau, pasak studijos autoriaus, "esant demokratijai įstatymai bei administracinė sistema yra šalutinis politinės kovos produktas" (p.316). Tuo tarpu didžiausią energijos ir laiko dalį vyriausybė (ypač ministras pirmininkas) išleikvoja kovodama dėl postų išsaugojimo, dėl politinės linijos palaikymo. J.Schumpeteris pastebi, kad sprendimai, priimami vadovaujantis politinio momento sumetimais, sunkina ilgalaikiams šalies interesams svarbią veiklą ir šia prasme nebūtinai yra optimalūs.

J.Schumpeteris įspėja, kai tokio valdymo padariniai tampa visiškai nepakenčiami, iškyla demokratijos alternatyvos klausimas.

Dėl šių priežasčių autorius išdėsto papildomas sąlygas sėkmingai demokratijos veiklai tačiau jos neišvengia normatyvio pobūdžio.

Pirma sąlyga, kad demokratija sėkmingai veiktų, yra būtinas pakankamas profesionalių politikų sluoksnis, kurie "žvelgtų į politiką kaip savo pašaukimą" (p.321). Pakankamas sluoksnis ta prasme, kad rinkėjai galėtų laisvai pasirinkti. J.Schumpeteris turi galvoje ne tik aukščiausiojo lygio politinių lyderių atranką, bet ir žemesniojo lygio – partijų aparato, ministerijų, parlamento valdininkų – profesionalumą ir gausumą. Realiai J.Schumpeteris kalba apie tam tikros "politinės visuomenės" (p.321) būtinybę, kaip demokratinės san-

tvarkos sąlygą. Pasak autoriaus, tokios „politinės visuomenės“ trūkumas Veimaro Respublikos laikotarpiu (1918-1933) Vokietijoje buvo viena iš priežasčių stipriam autoritariniam lyderiui iškilti.

Antroji demokratijos sėkmės sąlyga – „kad politiniai sprendimai būtų tikrai efektyvūs, jų sritis neturi būti pernelyg plati“ (p.322). J.Schumpeteris apibrėžia politinių sprendimų efektyvumo ribas, iki kurių politikas gali dalykus spręsti realiai, ne vien formaliai. Kad demokratija netaptų „išsigimusių įstatymų perykla“ reikia daugelį funkcijų deleguoti specialistams. Kitu atveju, priimami įstatymai negalėtų būti apsaugoti „tiek nuo kerštingumo, tiek nuo sentimentalumo, kurie pakaitomis apima neprofesionalius vyriausybės ir parlamento narius“ (p.322).

Profesionaliai parengta, turinti prestižą, tradicijas, stiprų pareigos jausmą ir ne mažiau stiprų *esprit de corps* – yra trečioji šiuolaikinės demokratinės valstybės sąlyga. J.Schumpeteris mano, jog biurokratija turi efektyviai tvarkyti ne tik einamuosius reikalus ir vykdyti patariamąsias funkcijas. Ji turėtų būti pakankamai stipri ir savarankiška, kad prireikus galėtų patarinėti ar net nurodinėti politikams: „ji privalo būti tam tikra valdžia“ (p.324). Ir vėlgi, tokia biurokratija gali iškilti tik iš brandžios „politinės visuomenės“, prestižinio socialinio sluoksnio, kurio, deja, neįmanoma sukurti pasakubomis.

Ketvirtoji demokratijos sąlygų grupė nusakoma fraze „demokratinė savikontrolė“ (p. 325). „Demokratinė savikontrolė“ reiškia, kad parlamento politikai turi nepasiduoti pagundai kiekviena pasitaikančia proga versti vyriausybę arba jai trukdyti. Tai reiškia, kad politinis elitas turi pripažinti tam tikras politinės kovos taisykles, kurios kitaip vadinamos demokratine procedūra. Tam vėlgi reikalinga tradicija, pakankamai aukštas politikų intelekto ir moralės lygis. „Demokratinės savikontrolės“ reikalavimas rinkėjams reiškia, kad pastarieji „turi gerbti savo išrinktus politikus“ (p.325), kad pripažįstamas tam tikras išrinktų politikų autonomiškumas.

Pagaliau demokratinis metodas itin reikalauja tolerancijos ir pagarbos skirtingai nuomonei. J.Schumpeteris pabrėžia, „kad demokratinė valdžia deramai veiks tik tuo atveju, jeigu svarbiausios socialinės grupės bus ne tik beveik vieningai ištikimos savo šaliai, bet ir gerbs esamos visuomenės pagrindinius principus. Kur jais pradeda abejoti ir kur kyla problemų, padalijančių visuomenę į dvi prie-

šiškas stovyklas, ten demokratija darosi neefektyvi. Ji gali apskritai žlugti, jei dėl tam tikrų interesų ar idealų žmonės nesutinka daryti kompromiso”(p.326).

Sudabartinant išdėstytas idėjas, tenka pripažinti jų šiuolaikiškumą ir aktualumą. Jaunos Lietuvos demokratijos atveju išdėstyta demokratijos samprata daugeliu atžvilgiu lieka siekiamybė. Šia prasme J.Schumpeterio knygos lietuviško vertimo pasirodymas yra savalaikis ir reikšmingas.

ALGIMANTAS JANKAUSKAS